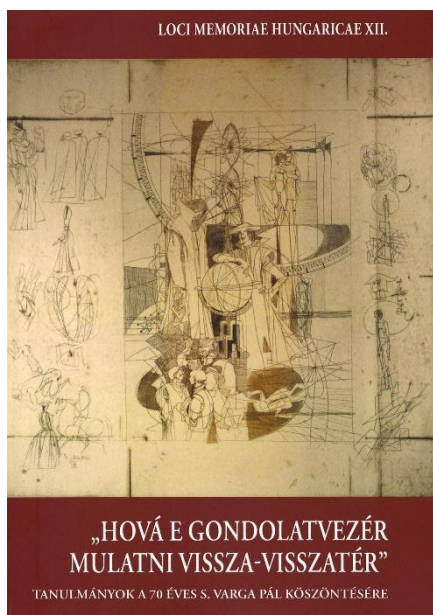

<https://doi.org/10.59424/debreceeniszemle/2025/33/3/375-380>

A teremtő tudós

Bényei Péter – Béres Norbert – Gönczy Monika (szerk.): *„Hová e gondolatvezér mulatni vissza-visszatér”*. *Tanulmányok a 70 éves S. Varga Pál köszöntésére*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2025.

A tudományos közélet nemes gesztusa az, amikor kiemelkedő teljesítményű egyetemi tanárok, kutatók, tudósok hetvenedik születésnapja alkalmából kollégáik, munkatársaik, tanítványaik tisztelgő kiadványt szerkesztenek. A Debreceni Egyetem irodalomtörténészei között szép hagyománya van ennek: 2000-ben Tamás Attila (*In honorem Tamás Attila*), 2014-ben Imre László („*Szirt a habok közt*”), 2015-ben Márkus Béla („*Hogy megállítaná a múlt időt*”)

számára készült efféle könyv. Görömbei András 2013-ban elhunyt; nem érte meg a hetvenedik születésnapját, így a neki szánt kötet már csak halála után jelent meg (*In memoriam Görömbei András*, 2015).

A legújabb mű S. Varga Pálnak szól: az ötszáz oldalas gyűjtemény valamennyi lapja méltó kiemelkedő szakmai, tudományos és oktatói munkásságához.

*

S. Varga Pál a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar-orosz-finnugor szakán szerzett diplomát 1979-ben. 1986-ban egyetemi doktor, 1992-ben kandidátus lett. 1999-ben habilitált. 2005-ben írta meg akadémiai doktori értekezését. 2010-től az MTA levelező-, 2016-tól rendes tagja. 2001-2004 között Széchenyi professzori ösztöndíjban, 2009-ben Charles Simonyi Kutatói Ösztöndíjban részesült. 1979-től tanított a KLTE Gyakorló Gimnáziumában. 1986-tól az egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetében előbb tanársegéd, 1987-től adjunktus, 1994-től docens, 2005-től egyetemi tanár volt. 2003 és 2008 között a Debreceni Egyetem

Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének, 2010-től a Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének igazgatóhelyetteseként, 2016-tól igazgatójaként dolgozott. Főbb kutatási területe a klasszikus magyar irodalom, a 19. századi magyar líratörténet, eszmétörténet, kritikátörténet, a nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. században. Az MTMT-ben rögzített rekordjainak száma 251. 1998 és 2003 között az *Irodalomtörténet* kritikai rovatának szerkesztője, 2003 és 2010 között a *Debreceni Disputa* főszerkesztője volt. 1998-ban Martinkó András-díjjal, 2003-ban Alföld Nívó-díjjal és Kölcsey Ferenc-díjjal, 2007-ben Debrecen Város Csokonai-díjával tüntették ki. 2022-ben Széchenyi-díjat kapott.

E vázlatos életút-összefoglaló aligha mond el mindent arról a kivételes képességű, a 19. századi magyar irodalmat a filozófia felől megközelítő, elméletalkotó és iskolateremtő akademikusról, aki négy és fél évtizedes pályáján az irodalomtudomány szemléletmódjának, nyelvének megújításával, gazdag művészetfilozófiai, társadalom- és kultúraelméleti tájékozódás igényével alakította ki egyéni kutatói horizontját.

Az öt köszöntő kiadvány borítóján Kass János (először 1966-ban megjelent), *Az ember tragédiáját* illusztráló rézkarc-sorozatának VIII. darabja, a *prágai színhez* készült alkotás áll. A cím („Hová e gondolatvezér / mulatni vissza-visszatér”)

Arany János 1851. május 1. előtt keletkezett, *A költő hazája* című verse második strófájának ötödik-hatodik sora. A szerkesztők (Bényei Péter, Béres Norbert, Gönczy Monika) választása nyilván tudatos volt. És nemcsak azért, mert S. Varga Pál sokszor írt Madáchról és Aranyról, hanem azért, mert a Kepler-szín a szellem, tudás és kiválasztottság kérdéseit is érinti. Az idézet pedig azért találó, mert az ünnepelt 2017-ben, az *Irodalomtörténet* 4. számának hátsójain *Az otthonosság (ars) poetica* címmel közzétett cikkében így vallott: „A nemzeti irodalom hagyományközösségi paradigmájának ismeretelméleti előfeltevéseit vizsgálva nyilvánvaló volt számomra, hogy *A költő hazája* című Aranyvers e szemléletmód egyik legjellemzőbb megnyilvánulása”. (Az *Otthonosság és irodalom* fejezetben S. Varga azt írta: a költemény „alapgondolata, hogy az otthonosság a költői ihlet és a befogadás egymást kölcsönösen erősítő tényezője.”) Az Arany-sorok címbe-emelése többszörös telitalálat: a „gondolatvezér”, az emlékezés a szülői házból, a szülőföldről kapja alkotó energiáit, s oda visszatérve nyeri el kreatív impulzusait. Mindez vonatkoztatható a hetven esztendő S. Varga Pálra is, akinek a létkeretet, ihletet és tudományos életfaladatot szülővárosa, Debrecen adta. Ez a *debreceniség* mint éthosz nemcsak az ő munkásságának jellegzetessége, hanem a kiadvány számos dolgozatában is megnyilatkozik.

*

A terjedelmes szövegkorpusz elméleti írásai, a filozófiai (antropológiai-episztemológiai) kérdésirányokat is taglaló dolgozatok, a „hosszú 19. század” legjelentősebb teljesítményeinek bizonyos kérdéseit vizsgáló tanulmányok olyan összefüggéseket tárnak fel, amelyek kapcsolódnak S. Varga Pál munkásságához. Megállapítható: S. Varga a korszakkal foglalkozó irodalomtörténészek kérdés-horizontját jelentős módon befolyásoló gondolkodóként, a nemzeti irodalom teoretikusaként, a honi emlékezetkutatások megindítójaként, szerkesztőként elévülhetetlen érdemeket szerzett. (Ma már például elképzelhetetlen *Az ember tragédiáját*, illetve Madách Imre életművét tanítani az általa írott [*Két világ közt választhatni*, 1997], valamint szerkesztett [*Madách emlékezete*, 2024] könyvek nélkül.)

A köszöntő kötet a Bényei Péter és Berta Erzsébet által készített interjúval (*Naturam furca expellas...*) kezdődik, amelyben az ünnepelelt oldott hangnemben szól életéről, családjáról, gyermekkoráról, ifjúságáról, majd munkásságáról. Ezzel összefüggésben Bényei Péternek az életműben tapasztalható filozófiai-antropológiai-hermeneutikai-fenomenológiai ihletettség eredetével kapcsolatos kérdésére – többek között – azt válaszolja: „Számomra Arnold Gehlen kultúrantropológiai meghatározása szolgált kiindulásként, amely szerint az ember természettől fogva kultúrlény; mindaz beletartozik tehát a kultúra fogalmába, amit az ember, mint az állatokhoz

képest hiányos ösztönháztartású lény, önmaga és a természet közé iktatott. Ez a kulturális univerzum szimbólumok rendszereiből és e szimbolikus rendszerek intézményeiből áll – s az univerzum szó itt nem metaforikusan értendő, mert (és ez már a fenomenológia szempontja) a valóságos világ eleve csak e komplex szimbólumrendszer által van adva az ember számára, amelyben a tapasztalatok összefonódnak az ember szükségleteivel és szándékaival. A tudományos vizsgálódás sem tud e szimbolikus univerzum mögé menni, még ha – mint a természettudományok – törekszik is a tapasztalat forrásait kikutatni. Úgy gondolom azonban, hogy az irodalomtudománynak nem is ez a feladata: jobban teszi, ha a szó valódi értelmében megpróbál kultúratudományos diszciplínává válni – tehát az irodalmat a kultúra speciális terrénjának tekintti, amelynek kiemelt szerepe van a szimbólumok hordozta valóság kollektív megalkotásában. Az irodalomnak ez a funkciója már csak azért is jelentős, mert médiuma a legfontosabb szimbólumrendszer, a nyelv, s így közvetlen hatással tud lenni a világ megalkotásának arra a folyamatára, amely a nyelv közegében zajlik.”

A beszélgetést két átfogó igényű munka követi: a *Pán megfűjja sípját (a fronétikus tudás világlátásáról)* soraiban Bodrogi Ferenc Máté az ünnepelelt 1982-ben született írása (*A nem racionális megismerés esélyei*), s a későbbi pályáiv (filozófiai) összefüggéseit vizsgálja, míg Szirák

Péter dolgozata (*Magából és magára: S. Varga Pál korai Pilinszky-tanulmányáról*) úgy beszél a *Haza-felé a Mindenségbe: Pilinszky János költészetéről* című, 1980 nyarán, az Alföldben megjelent munkáról, hogy annak értelmezése, illetve a költői világkép-fogalmak felidézése közben Tamás Attila és Barta János kutatásait is felvillantja. (Szírák itt az S. Varga-oeuvre olyan kulcsműveit vonja be az elemzésbe, mint *A gondviseléstől a vitalizmusig* [1994], *A nemzeti költészet csarnokai* [2005], s *Az újrászótt háló* [2014].)

A könyv alaphangját meghatározó írások után sorjázók hol szorosabban, hol lazábban viszik tovább S. Varga Pál kutatásait. Többségük olyan filológiai oknyomozás, amely a 19. század irodalma iránt mélyebben érdeklődő befogadók csoportja mellett tágabb olvasói kört is képes megszólítani. A fentebb említett *debreceniség*-tematikához tartozik Fazakas Gergely Tamás: *A történelem kérge és az emlékezet fája: A debreceni lícium legendájának forrásairól* és Lakner Lajos: *Módszertani megfontolások az 1840-es évek sajtója Debrecen-képe vizsgálatához* című dolgozata. Az S. Varga Pál által kutatott-érintett témák és alkotók (nemzeti irodalom-, illetve az emlékezhelyek elmélete, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Arany János, Madách Imre, Kemény Zsigmond, Mikszáth Kálmán, Bródy Sándor) munkássága mentén kirajzolódó újabb megértés-mintázatok meggyőzően szólnak a professzor tudományt inspiráló erejéről (Owaimer Olivér:

Még egyszer a kollektív [nemzeti] emlékezetéről: Egy doktori disszertáció elméleti körvonalai; Takács Miklós: *Emlékezhelyek négy keréken: Van még „verseny” a Trabant és a Volkswagen Bogár között a német emlékezetkultúrában?*; Debreczeni Attila: *Miért nem Hollmann és miért nem Holbach?: Kazinczy fordítása és a Die Oekonomie der Natur*; Orbán László: *Megafon: Berzeviczy és Kazinczy vitájának egy lehetséges háttéréről*; Gyapay László: *Értékek artikulálásának megalapozása Kölcsey gondolatrendszerében*; Szilágyi Márton: *„Mind csak hijába való!”: Kölcsey Ferenc: Vanitatum vanitas*; Török Lajos: *Alázat és szenvedély: A Szózat egykorú recepciójáról*; Imre László: *Még egyszer A honvéd özvegyéről*; Ruttkay Veronika: *„Költők s cenzorok hasonlítanak”: A Vojtina-levelek byroni rétege*; Fórizs Gergely: *Arany János és Sárvári Pál esztétikája*; Szajbély Mihály: *Variációk Plevnára: Jókai, Arany, a kassai tószót és Verhovay*; Béres Norbert: *Madách Imre epikus nőábrázolásáról – másodízben*; Devescovi Balázs: *Madách és a klímaváltozás*; Balogh Edit Otilia: *Egy kerékfogát újítani kell?: Az ember tragédiája mint a gimnáziumi tananyag része*; Takács József: *Fordulóponton: A civilizáció folyamata az Özvegy és leányában*; Kovács Szilvia: *A malomljáról a Biziék szérűjén át...: Szóbeszéd és asszonyors Mikszáth Kálmán A jó palócok című kötetének novelláiban*; Bényei Péter:

„az ember mégiscsak valami”: *Antropológiai belátások A nap lovagjában*).

Az életmű kérdésirányait reflektáló szövegek mellett a kötet olyan műveket is kínál, amelyek lazábban kötődnek S. Varga kutatásaihoz (Radnai Dániel Szabolcs: *A tájköltészet mint műfajtörténet provokációja*; Kucserka Zsófia: *Vért vagy életet: Nem és nemzet viszonya Szendrey Júlia szövegeiben*), továbbá olyanokat, amelyek – témájuk következtében – a 18-19. századi irodalom, dráma- és színháztörténet valamely alkotójával, művével, illetve jelenségével foglalkoznak (Porkoláb Tibor: „*Horáczusi pajkosság*”: *Pontyi-figurák Virág Benedek szatiráiban*; Nagy Imre: *A parrhesia beszédalakzata a Bánk bán III. felvonásában: Katona József dramaturgiájának kérdéséhez*; Egyed Emese: *Vízió a nemzet színházáról*; Új Imre Attila: *Szemere Miklós gúnyverse(i) Petőfi ellen a Szemere-Petőfi kapcsolattörténet kontextusában*; Velkey Ferenc: *Egy „mélyen vésődött” emlék forrásértékéről: Önéletrajzi emlékezet és anekdotikus történetmesélés Újfalvi Sándor memoárjában*; Bódi Katalin: *Gusztáv a hegyen: A vándor esztétikai tapasztalata Eötvös József A karthausi című regényében*; Eisemann György: *Népies akusztika és avantgárd hangköltészet: Dalidók és performanszok*; Kálai Sándor: *Régi és új határán: Jósika Miklós: Egy kétemeletes ház Pesten*).

„*Hová e gondolatvezér / mulatni vissza-visszatér*” harmadik egységét

azok az „hommage”-dolgozatok jelentik, amelyek voltaképpen nem közvetlenül illeszkednek az ünnepelt által képviselt irányokhoz, ám szerzőjük ily módon tiszteleg az iskola-teremtő tudós előtt (Posta Anna: *A pietizmus nyomai Szőnyi Benjámin kéziratok neolatin versgyűjteményében*; Balogh Gergő: *A magyar szerelmi költészet klasszikus modelljéről*).

A köszöntőkötet a *Loci Memoriae Hungaricae* című kiadványsorozat tizenkettedik darabja. A szerkesztők S. Varga Pállal kapcsolatban így fogalmaznak: „...természetesen nem szándékunk emlékezhellyé avatni kedves kollégánkat, de intézetünk Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoportjának egyik alapítójaként olyan sokat tett a magyar emlékezhely-kutatásokért, a 19. századi irodalom emlékezeti munkájának feltárásáért, hogy köszöntése méltán kap helyet ebben a sorozatban.”

*

Végül engedjünk meg két szubjektív észrevételt.

Az első a közölt textusokra vonatkozik: nevezetesen azokra, amelyek közel kerültek a recenzens gondolkodásához. Magával ragadt Debreczeni Attila kristálytisztá logikával felépített és olvasmányos Kazinczytanulmánya csakúgy, mint Radnai Dániel Szabolcs nagy erudícióval megírt, rendkívül tág látókörű munkája. Nem kevésbé volt hatásos Szilágyi Márton Kölcsey-, Török Lajos Vörösmarty-, Bódi Katalin Eötvös-, Kucserka Zsófia Szendrey Júlia-, Eisemann György Lisznyai-,

Devescovi Balázs Madách-, és Bényei Péter Bródy-tanulmánya. Mellettük örömmel olvastam Fazakas Gergely Tamás, Szirák Péter, Gyapai László, Velkey Ferenc, Ruttkay Veronika, Fórizs Gergely, Imre László és Nagy Imre eszmefuttatásait. (Nagy Imre *Bánk bán*-értelmezése arra is példát mutatott, hogy újszerű megközelítéssel mit lehet kihozni egy mégoly nehéz nyelvezetű szövegből...)

A második megjegyzés S. Varga Pál tudósi teljesítményével kapcsolatos.

Olvasva-újraolvasva a tisztelgő kötetben (a korábban emlegetett könyveken túl) gyakran hivatkozott munkáit (*A nemzet mint szimbolikus értelemvilág*, Alföld, 2002/5; *A valóság nyelvi megalkotottságának tudatosodása a 19. század második felének magyar elbeszélő irodalmában: Elméleti-módszertani bevezető egy szövegcsoporthoz*, *Studia Litteraria*, 2010; *Civilizáció, történet, történelem: A titkolt motivációk szerepe Kemény Zsigmond két regényében (A rajongók; Özveggy és leánya)*, *Studia Litteraria*, 2014; *Köztes világok: Az irodalom egy lehetséges antropológiai megközelítésének előfeltevéseiről*, *Literatura*, 2015/2.) a magyar irodalomtörténet-írásban kivételesnek számító, a filozófia, (különösen a klasszikus német, majd modern német, amerikai és francia gondolkodás hatását tükröző) elméletalkotói életmű bontakozik ki. Írásai ráirányították a figyelmet Gadamer mellett többek közt Hegel,

Fichte, Herder, Kant, Husserl, Luhmann, Halbwachs, Cassirer, Foucault, Assmann, Geertz, Gehlen, illetve Nora elméleteire. Művei nyomán másképp látjuk Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Kemény Zsigmond, Mikszáth századát. S. Varga átfogó koncepció-alkotó, rendszerező elme; Horváth János, illetve Barta János méltó utóda, s az általuk teremtett irodalomképletek folytatója és (át)értékelője. Munkássága nyomán új dimenziók nyíltak az irodalom- és kultúratudományban. E nemzedékekre kiható, teremtő gondolkodót köszöntik az ünnepi kötet írásai, amelyek megmutatják, milyen jelentős az a tudományos potenciál, amelyhez lehet és érdemes kötődni.

Az újrászótt hálót hátsó borítójának harmadik bekezdése érvényes lehet most is: „A kötet szerzője Geertzcel együtt vallja: a kultúratudományok művelőjének »alapvető hivatása nem az, hogy legmélyebb kérdéseinkre válaszoljon, hanem ez, hogy hozzáférhetővé tegye számunkra azokat a válaszokat, amelyeket más emberek [...] adtak ezekre a kérdésekre«”.

Karádi Zsolt

főiskolai tanár

Nyíregyházi Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi

Intézet